

M. J ó z e f c z y k, *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku*, Tom I. *Synteza dziejów*, Malbork 2012, ss. 404; Tom II. *Źródła do dziejów XVII-wiecznej Pomezanii*, Malbork 2013, ss. 501.

Pomezania to historyczna kraina w Prusach, zamieszкана w średniowieczu przez jedno z pruskich plemion, Pomezanów. W dużym uproszczeniu można przyjąć, że był to teren Żuław Wielkich i Małych, Powiśla i Pojezierza Iławskiego. Współcześnie największe ośrodki miejskie na tym terenie to Malbork, Kwidzyn, Dzierżoń, Iława, Prabuty i Susz. Trzeba jednak zaznaczyć, że kościelne rozumienie Pomezanii, jako erygowanej w średniowieczu diecezji pomezańskiej, obejmowało znacznie większy teren. Poza wymienionym już terytorium do diecezji tej należały miasta Pasłęk, Morąg, Ostróda, Olsztynek, Działdowo, Nidzica, a przy granicy z diecezją chełmińską, nad rzeką Osą, miasteczko Łasin. Ta rozległa terytorialnie diecezja pomezańska po 1525 roku uległa protestantyzacji i w większej części przyłączona została do luterańskich Prus Książęcych. Jednak pięć dekanatów leżących w granicach Rzeczypospolitej w ramach Prus Królewskich, ostało się przy Kościele rzymskokatolickim. Był to dekanat malborski, nowostawski, żuławski, dzierzgoński i sztumski. Na przełomie XVI i XVII wieku z dekanatów tych utworzono oficjalat pomezański i dołączono do diecezji chełmińskiej. Odtąd aż do 1821 roku biskupi chełmińscy byli spadkobiercami kościelnej spuścizny diecezji pomezańskiej, nosili tytuł „episcopus culmensis et pomesaniensis”, a jednym z przejawów ich troski o teren Pomezanii były wizytacje biskupie.

Nakładem Muzeum Zamkowego w Malborku ukazało się monumentalne, liczące ponad 900 stron, dwutomowe dzieło ks. Mieczysława Józefczyka pt. *Z dziejów religijnych Pomezanii w XVII wieku*, Tom I. *Synteza dziejów*, Malbork 2012; Tom II. *Źródła do dziejów XVII-wiecznej Pomezanii*, Malbork 2013. Trzeba zaznaczyć, że obok tradycyjnej wersji książkowej, dołączona została do publikacji płyta CD zawierająca w formie elektronicznej cały tom drugi.

Książka ks. Mieczysława Józefczyka odwołuje się przede wszystkim do materiału archiwalnego, jakim są protokoły wizytacji biskupów chełmińskich lub ich delegatów w Pomezanii. Kościelny zwyczaj wizytowania lokalnych wspólnot chrześcijańskich nawiązuje historycznie do tradycji apostołskiej, głównie postaci św. Pawła Apostoła. Instytucja wizytacji kanonicznej miała w dziejach Kościoła swoje dobre i złe czasy. Prawdziwy jednak jej kryzys nastąpił na przełomie XV i XVI wieku. Dlatego sobór trydencki nakazał biskupom diecezjalnym regularne wizytowanie podległych im parafii. Odtąd wizytacją kanoniczną obejmowano

wszystkie dziedziny życia religijnego, moralnego, apostołskiego i administracyjno-gospodarczego (stan i potrzeby kościoła parafialnego, kaplic, szkół, spisy inwentarza kościoła, cmentarza, budynków gospodarczych, kancelarii parafialnej). Nakazano także, by w trakcie każdej wizytacji sporządzony został szczegółowy pisemny raport o stanie parafii, o jej duchowej i materialnej kondycji. Po wiekach protokoły wizytacyjne stały się rzetelnym, bardzo szczegółowym materiałem źródłowym do badania dziejów poszczególnych parafii. Z tego właśnie materiału, dla terenu Pomezanii w XVII wieku, korzystał autor książki.

Protokoły wizytacyjne to nie jedyne archiwalia wykorzystane podczas redakcji książki. Najważniejsze z nich, przechowywane współcześnie w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, to akta kurii i konsystorza chełmińskiego. Wiele dokumentów dotyczących życia religijnego w Pomezanii, głównie w Malborku, autor odnalazł w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Archiwum Diecezji Elbląskiej wniosło zaś do pracy spory zasób ksiąg metrykalnych z omawianego terenu. Jeśli uwzględnimy również wykorzystane liczne źródła drukowane, należy stwierdzić, że publikacja oparta jest na solidnej bazie źródłowej.

Struktura tomu pierwszego jest bardzo prosta i przejrzysta. W części pierwszej autor opisał polityczne, religijne i społeczne dzieje Pomezanii w omawianym stuleciu. Jak w tyglu mieszają się nieustannie na kartach książki elementy historii świeckiej i kościelnej, losy kapłanów i wiernych świeckich, ludzkie dramaty i momenty nadziei na lepsze jutro. Taki bowiem był wiek XVII na Żuławach i Powiślu. Był to czas dwóch rujnujących okolicę wojen szwedzkich, czas przemarszu rozmaitych wojsk, niszczenia świątyń, wymierania i mordowania ludności. Był to też czas wielu napięć o charakterze religijnym, tradycyjnie już na tej ziemi, między katolikami, luteranami, kalwinami i menonitami. Ludzką biedę pomnażały wylewy Wisły i Nogatu, a do pustoszenia miast i wsi dodatkowo przyczyniały się epidemie chorób zakaźnych. Liczne nieszczęścia przeplatały się z radością odzyskanego pokoju, podnoszeniem z ruin miast i wsi, odbudowy świątyń, powrotu kapłanów katolickich. Ks. Józefczyk bardzo wnikliwie przeanalizował rolę jaką w tych wydarzeniach spełniali biskupi chełmińscy i księża pomezkańscy.

W części drugiej tomu I autor przedstawił XVII-wieczne dzieje wszystkich świątyń katolickich w Pomezanii. Na podstawie materiału archiwalnego, omówiono obsadę personalną parafii katolickich, stan zabudowań sakralnych i gospodarczych, nauczanie parafialne, kościelne finanse, stosunki międzywyznaniowe na Żuławach i Powiślu, życie zakonne, sprawy obyczajowe i nadużycia z udziałem świeckich i duchownych. Ta część książki daje obraz Pomezanii jako terenu wyjątkowego w skali całej ówczesnej Rzeczypospolitej, powikłanego historycznie, o wielobarwnej strukturze ludnościowej, religijnej i społecznej. Jak w soczewce w Pomezanii XVII-wiecznej dostrzegalne są już wszystkie symptomy słabości i rozkładu państwa polskiego, które w XVIII wieku doprowadziły do rozbiorów.

Drugi tom książki składa się również z dwóch części. Pierwsza część zawiera oryginalne teksty źródłowe w języku łacińskim, wykorzystane przez autora podczas redakcji. Nieznajomość języka łacińskiego mocno zawęży grono odbiorców tego fragmentu książki. Jednak dla fachowców, historyków nowożytników i regionalistów, jest to materiał archiwalny o ogromnej wartości. Teksty źródłowe nie starzeją się i nie dezaktualizują się. Opracowania i syntezy dziejów, trzeba niekiedy pisać od

nowa w nowych warunkach społeczno-politycznych. Publikacja źródeł, przez wielu niedoceniona i bardzo pracochłonna, wymagająca szczególnych kompetencji, zawsze ma charakter ponadczasowy. Można zaryzykować więc stwierdzenie, że z tego właśnie powodu jest to najwartościowszy element omawianej książki. Część druga tomu drugiego to tłumaczenie tekstów archiwalnych na język polski. Mamy dzięki temu do czynienia z książką wyjątkową, skierowaną jednocześnie do wąskiego grona specjalistów, jak i szerokiego grona czytelników rozmiłowanych w historii swej małej ojczyzny.

W centrum dotychczasowych badań naukowych ks. Mieczysława Józefczyka była przeszłość miasta Elbląga i najbliższej jego okolicy. Owocem tych zainteresowań są cztery jego książki: *Średniowiecze Elbląga. Z problematyki społeczno-religijnej*, Elbląg 1996; *Elbląg i okolice 1937–1956. Chrześcijaństwo w tygłu dwu totalitaryzmów*, Elbląg 1998; *Elbląg 1772–1850. Kościoły chrześcijańskie na przełomie dwu epok*, Pelplin 2000; *Elbląskie duchowieństwo katolickie na tle dziejów miasta 1246–1945*, Elbląg 2005. Recenzowana książka jest pierwszą próbą, dodajmy próbą udaną, odejścia od problematyki elbląskiej i zajęcia się przeszłością terenu innego, terenu Pomezanii.

W zakończeniu tomu pierwszego ks. Mieczysław Józefczyk napisał: „Da Bóg, znajdzie się ktoś, kto opracuje trzy ćwierćwiecza następnego XVIII wieku, które przyniosły ze sobą upadek Polski i przejście Pomezanii pod panowanie królów pruskich. Cierpliwy badacz znajdzie obfitość materiałów”. Ten postulat badawczy jest już nieaktualny. W trakcie promocji książki zorganizowanej w elbląskim Ratuszu Staromiejskim 15 lutego 2014 roku poinformowao, że ks. Mieczysław Józefczyk podjął się opracowania religijnych dziejów Pomezanii w XVIII wieku. Kolejna książka będzie miała podobną strukturę i wykorzystane będą analogiczne archiwalia, jak w publikacji recenzowanej. Mamy więc nadzieję otrzymać kolejną pasjonującą lekturę o przeszłości Żuław i Powiśla.

Ks. Wojciech Zawadzki